

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin həyatının 25 ili SSRİ DTK-sı ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, onun 1949–1950-ci illərdə Leninqrad-da SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin rəhbər kadrların yenidən hazırlanması məktəbində təhsil aldığı 2 ili də sırf xidmət göstərdiyi 23 illik bir yola əlavə etmişik.

1941-ci il avqust ayının 20-də SSRİ-nin hər yerində olduğu kimi, Naxçıvanda da Xalq Daxili İşlər Komissarlığı ilə Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığı birləşdirilmişdi və Naxçıvan Xalq Daxili İşlər Komissarlığı adlandırılmışdı. 5 iyul 1997-ci ildə Heydər Əliyev Respublika Milli Təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı gününün təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda söylədiyi nitqində demişdir: “Əgər 1920-ci ildən ta son illərə qədər bu orqanlar – vaxtilə ÇEKA, QPU idi, sonra NKVD idi, sonra NKQB, NKVD oldu, mən bunların adlarını rusca deyirəm, azərbaycanca tərcümə etmək olar, amma bunlar bizim beynimizə elə bu cür giriblər, sonra oldu MVD, MQB, sonra oldu MVD, QQB – görürsünüz, adları nə qədər dəyişilibdi”. Sovet təhlükəsizlik sisteminin keçdiyi yolun tarixinə nəzər salaq. SSRİ-nin Dövlət təhlükəsizliyinin mühafizəsi üzrə ilk orqanlar hərbi inqilab komitələri olmuşlar. İlk əvvəllər Ümumrusiya Fövqəladə Komissiyası yaradıldı. 1922-ci il fevralın 6-da ÜFR (Ümumdünya Fövqəladə Komissiyası) ləğv edildi. RSFR (Rusiya Sovet Federativ Respublikası) Daxili İşlər Komissarlığı nəzdində Dövlət Siyasi İdarəsi yaradıldı. Azərbaycanda da 1926-cı il avqustun 7-də Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının (Az ÇK) da adı dəyişdirildi və Dövlət Siyasi İdarəsi (DSİ) adlandırıldı. Rusca QPU (Государственное политическое управление) deyilirdi.

1923-cü il 2 noyabr tarixli qərarla SSRİ Xalq Komissarlığı nəzdində Birləşmiş Dövlət Siyasi İdarəsi yaradıldı. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1934-cü il 10 iyun tarixli qərarı ilə ittifaq respublikalarında da Xalq Daxili İşlər Komissarlığı (XDİK) yaradıldı. Qeyd edək ki, Birləşmiş Dövlət Siyasi İdarəsi də onun tərkibində idi. Amma bu zaman o idarə Baş Dövlət Təhlükəsizliyi İdarəsi (BDTİ) adlandırıldı. 1934-cü il iyulun 10-dan 1941-ci ilədək SSRİ-də vahid Xalq Daxili İşlər Komissarlığı XDİK (rusca NKVD) 1941-ci il fevralın 3-dən iki ayrı komissarlığa bölündü: Xalq Daxili İşlər Komissarlığına (XDİK) və Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığına (XDTK) bölündü. Hər iki orqan müstəqil idi.

İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə dövlət və ictimai orqanların ölkənin müdafiəsinə dair səylərini mərkəzləşdirmək məqsədilə 1941-ci il iyulun 3-də onları yenidən birləşdirdilər. Adı Xalq Daxili İşlər Komissarlığı adlandırıldı. 1946-cı il martın 5-də XDTK-nın adı dəyişdirilərək Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi (DTN) adlandırıldı. 1953-cü ildə iki nazirliyi (XDİK-ni və DTN-ni) yenidən vahid Daxili İşlər Nazirliyində birləşdirdilər. 1967-ci ildə Y.V.Andropovun iradəsi ilə DTK Nazirlər Sovetinin tabeliyindən çıxarıldı və Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin tabeliyinə keçirildi. 1954-cü il martın 13-də SSRİ Ali Sovetinin fərmanı ilə SSRİ Ali Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi (DTK) yaradıldı.

18 yaşlı Heydər Əliyevi 1941-ci ildə

Naxçıvan XDİK-də işə qəbul etdilər. Heydər Əliyev 1941-ci ildə Xalq Daxili İşlər Komissarlığının əməkdaşı olmuş və 1943-cü ilədək həmin komissarlıqda çalışmışdır. O, komissarlığın “Arxiv” şöbəsində işə başladı. Onu şöbənin məxfi hissəsinin müdiri təyin etdilər. 1943-cü ilin axırlarında Heydər Əliyevə Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığına işə keçməyi təklif edirlər. Şərəfli xidməti fəaliyyətini dərinədən və inçəliklə araşdıranda aydın olur ki, o, elə əvvəldən təhlükəsizlik işçisi kimi çalışıb.

1944-cü ilin 27 yanvarında Heydər Əliyev Dövlət Təhlükəsizliyi Xalq Komissarlığında əməliyyat müvəkkili vəzifəsinə təyin edilir. Heydər Əliyev sonralar özü bu haqda yazmışdır: “Məni XDİK-ə işə götürdülər. Bu vəzifə üçün mənə heç kimin köməyi olmadı. Səbəbini bu gün belə bilmirəm”. 1944-cü ilin may ayında Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni yaradılmış Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığında işə başlamış təzə əməkdaş – əməliyyat müvəkkili Heydər Əliyev bacarıqlı, bilikli, əqidəli, nəqsanlara barışmaz, həssas qayğıkeş münasibəti ilə fərqlənən olduğu üçün ona XDTK-nın leytenant rütbəsi verilir. Həmin illərdə Naxçıvan XDTK idarəsi şəhərin mərkəzində, Bazar çayının sol sahilində Hacı Vəli ağa Şahtaxtinskini mülkündə yerləşirdi.

Bəzi araşdırmaçılar yazırlar ki, Heydər Əliyev Dövlət Təhlükəsizliyində xidmətə L.P.Beriyanın rəhbərliyi dövründə daxil olub. Amma N.Zenkoviçin apardığı araşdırmalar göstərir ki, bu fikir yanlışdır. Çünki 1941-ci ilin iyul ayında Xalq Daxili İşlər Komissarlığı və Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığı birləşdirilmişdi. Birləşmiş Komissarlığın rəhbəri Beriya olsa da, Baş Dövlət Təhlükəsizliyi İdarəsinə müəvin vəzifəsində işləyən Merkulov rəhbərlik edirdi. 1943-cü ilin aprel ayında Birləşmiş Xalq Komissarlığını yenidən böldülər. Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığının rəhbəri yenə də Merkulov oldu.

Merkulov Bakı quberniyasının Zaqatala şəhərində anadan olmuş və Bakı Texniki Məktəbində oxumuşdur. O, Sovet xüsusi xidmət orqanlarının intellektual qanadının nümayəndəsi idi. Tarixi araşdırmaçı N.Zenkoviç yazır: “Beləliklə, biz ən geniş yayılmış yanlış fikirlərdən birinin əsassız olduğunu üzə çıxardıq və müəyyən etdik ki, Heydər Əliyev dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına V.N.Merkulovun rəhbərliyi dövründə gəlmişdir. Yazılanlardan məlum olur ki, Merkulovun rəhbərliyi dövründə dövlət təhlükəsizliyi orqanları çox səmərəli işləyirdi. Qeyd edək ki, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və Siyasi Büronun mühafizəsi Merkulovun tabeliyində idi. Həmin vaxtlar Naxçıvanda da dövlət təhlükəsizliyi orqanı səmərəli işləyirdi. Merkulovun iş üslubu başqalarından fərqlənirdi. O, əsl ziyalı idi. Həm də qələm sahibi idi. O illərdə SSRİ-nin hər yerində, o cümlədən Bakıda və Naxçıvanda göstərilən “Mühəndis Sergeyev” pyesinin müəllifi Merkulov idi. Amma bunu heç teatrşünaslar da bilmirdilər. Çünki müəllif imzasında onun təxəllüsü yazılırdı: Vsevolod Rokk.

Merkulovun zəkasını, savadını, yazmaq və danışmaq qabiliyyətini elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri yüksək qiymətləndirirdi”. 1946-cı ilin mayınadək Merkulov dövlət təhlükəsizliyi naziri vəzifəsində işləmişdir. “Merkulovun dövlət təhlükəsizliyini intellektuallaşdırmaq xəttini sonralar Andropov davam etdirmişdi. Merkulov özü ədəbiyyat sahəsində qələm işlədir, başqalarını da bununla məşğul olmağa həvəsləndirirdi. Andropov babat şeirlər yazırdı, amma onları dərc etdirmirdi. Lakin o da bədii yaradıcılığa meyli olan adamları özünə yaxınlaşdırırdı”.

Qeyd edək ki, dövlət təhlükəsizliyini intellektuallaşdırmaq xəttini daha mükəmməl formada Heydər Əliyev davam etdirib. Hətta o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsində olduğu dövrdə də çox sevdiyi bu xəttə sadıq qalıb. Araşdırmalar göstərir ki, Heydər Əliyevin dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işlədiyi illər ittifaq dövlət təhlükəsizliyinin 9 rəhbərinin dövrünə təsadüf edir: Merkulov – Abakumov – İqnatyev – Kruqlov – Beriya – Serov – Şelepın – Səmiçastı – Andropov. Bunların içərisində Heydər Əliyev yalnız qeyri-adi şəxsiyyət olan Y.V.Andropovla səmimi dostluq münasibəti saxlamışdır. Çünki hər ikisi ziyalı, çox mütləq edən və çox düşünən insan idi.

Heydər Əliyev çox yüksək səviyyədə intellektual şəxsiyyət olmuşdur. O, müxtəlif dilləri bilirdi, aktyorluq sənətinə və rəssamlığa böyük marağı vardı. İncəsənət tarixinin, nəzəriyyəsinin və fəlsəfəsinin mahir bilicisi olmaqla, Azərbaycan, rus və Qərbi Avropa teatrının ənənələrinə və novatorluğuna dərinədən bələd idi. 1947-ci ildə artıq baş leytenant olan Heydər Əliyev Naxçıvan XDTK-nın 5-ci şöbəsinin rəisi təyin edilmişdir.

daxil oldu. Artıq bu zaman o, DTK-nın mayoru idi. 1957-ci ildə Heydər Əliyev DTK-nın 2-ci şöbəsinin rəisi işləmişdir. Baş leytenant Heydər Əliyevin təyin olunduğu Azərbaycan DTN-nin 2-ci şöbəsinin altıncı bölməsi “Şərq istiqamətinə” baxırdı.

Özünə və başqalarına yüksək tələbkar, kütlələrlə daim əlaqə saxlayan, adamlara həssas, qayğıkeş münasibəti ilə fərqlənən təşkilatçılıq qabiliyyəti, tükenməz enerjisi, işgüzar təşəbbüskarlığı ilə fərqlənən və hörmət qazanan Heydər Əliyev 1953-cü ilin sonunda Azərbaycan DTN-nin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, 1955-ci ilin ortalarında DTK-nın uqot-arxiv şöbəsinə baş əməliyyat müvəkkili təyin edildi. 6 aydan sonra Heydər Əliyev 2-ci şöbənin bölmələrindən birində rəis müəvini, az bir müddət keçəndən sonra rəis vəzifəsində çalışdı. Yenidən DTK-nın keçirdiyi əməliyyatlarda qazandığı uğurlar nəticəsində Heydər Əliyevi 2-ci şöbənin rəis müəvini təyin edirlər. Artıq 1958-ci ildə Heydər Əliyev Azərbaycan əks kəşfiyyətinə başçılıq edirdi. Bu vaxt o, 35 yaşlı gənc kəşfiyyatçı idi. Heydər Əliyev 1958–1964-cü illərdə əks-kəşfiyyatda vəzifə tutmuşdur. Onun DTK-da xidmət yolu 1944-cü ildə Naxçıvan MSSR Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığının sərəvi əməliyyat vəzifəsindən başlamışdı. Xidmət pillələrinin hamısını uğurla keçmişdi.

Ulu öndərin 1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi işçilərinin qarşısında dediği kimi, xüsusi xidmət orqanları həmişə olub. Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qədim dövrlərdə yaranıb. Bu orqanlar hakimiyyətin çox vacib təsisatlarıdır, onlarsız dövlət mövcud ola bilməz. Dövlət necədirsə, xüsusi xidmət orqanları da o cürdür.

1960-cı ildə əks-kəşfiyyatda dəyişikliklər aparıldı və o vahid strukturda cəmləşdi –

Zenkoviç haqlı olaraq yazır ki, heç vaxt – nə əvvəllər, nə də onlardan sonra – sovet dövründə Moskvada Lubyankanın və Bakıda “dəniz kənarındakı bina”nın rəhbərləri bu dərəcədə yüksək erudiisiyalı, hərtərəfli hazırlıqlı şəxslər olmamışlar. SSRİ DTK-sı Andropovun dövründə və Azərbaycan SSR DTK-sı Əliyevin dövründə nəzərəcarpacaq dərəcədə ziyalılaşmışdır. Heydər Əliyev 1949–1950-ci illərdə göndəriləydi SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin Leninqrad məktəbində təhsil almışdır. Daha dəqiq desək, 1949-cu ilin mayında onu Leninqrad – SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin operativ rəhbər heyətinə yenidən hazırlanması məktəbinə oxumağa göndərdilər. Olduqca gizli fəaliyyət göstərən bu məktəb ən nüfuzlu məktəb idi. 26 yaşlı Heydər Əliyev bu məktəbi əla qiymətlərlə bitirir. Məktəbin rəisi Pinqkun imzaladığı xasiyyətnamədə deyilir: Oxuduğu müddət ərzində dərs əlaçısı olmuş, adı şərəf lövhasına yazılmışdır”. Heydər Əliyevə Leninqrad məktəbi tərəfindən verilmiş 1950-ci il iyun tarixli xasiyyətnamə bu sözlərlə bitir: “Xidməti vəzifədə irəli keçilməyə layiqdir”.

1951-ci ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə

bütün ixtisaslaşdırılmış əks-kəşfiyyatlar və sonralar 5-ci şöbənin məşğul olacağı sahə (ideoloji), hamısı böyük bir şöbədə birləşdirildi. Faktiki olaraq DTK aparatı o vaxt cəmi 2 xidmət sahəsindən ibarət idi: kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat. Azərbaycan əks-kəşfiyyatının rəisi, podpolkovnik Heydər Əliyev DTK-da aparılan yeni siyasətin həyata keçirilməsində fəal iştirak edirdi.

Məşhur araşdırıcı N.Zenkoviç haqlı olaraq yazır ki, Ümumrusiya Fövqəladə Komissiyası – Dövlət Siyasi İdarəsi – Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığı – Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi – Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin haqqı tarixi hələ yazılmayıb.

1964-cü il dekabrın 23-də Heydər Əliyev Azərbaycan DTK-nın sədr müəvini təyin edilir. 1965-ci il martın 31-də ona polkovnik rütbəsi verilir. O vaxtlar Azərbaycan DTK-sına sədrlik edən Semyon Sviqun Moskvaya – SSRİ DTK-sı sədrinin 1-ci müəvini vəzifəsinə təyin edilən zaman öz yerinə Heydər Əliyevi məsləhət bilir. Sviqun onun təşkilatçılıq qabiliyyətinə, işdə daqiqliyinə, analitik bacarığına, geniş dünyagörüşünə diqqət yetirmiş və böyük siyasətə yolunu açmışdı. Sviqun Moskvada

ya gedəndən sonra, Heydər Əliyev 1967-ci il iyunun 22-dən Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə sədrlik etməyə başladı. Bir qədər sonra, 1967-ci ilin 26 oktyabrında Heydər Əliyevə general-mayor hərbi rütbəsi verildi. O, SSRİ DTK-sı tarixində general rütbəsi alan ilk azərbaycanlı idi.

Heydər Əliyev 1965–1969-cu illərdə Azərbaycan DTK-nın rəhbərliyində xalqımıza layiqincə xidmət etmişdir. 1969-cu ilin iyulunda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, 1982-ci il noyabr ayından isə SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müəvini vəzifələrində nümunəvi partiya işçisi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

5 iyul 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı gününün təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev söylədiyi nitqində Dövlət Təhlükəsizliyinin tarixindən, Azərbaycan xalqının XX əsrdə və xüsusən 1918–1919-cu illərdən indiyə qədər keçdiyi yolun tarixinin bütün mərhələlərindən və özünün kəşfiyyatçı-əks kəşfiyyatçı fəaliyyətinin bəzi məqamlarından söhbət açmışdır. Özü-nün qeyri-adi fəaliyyətindən danışmasa da, araşdırmalar zamanı onun hələ gənc ikən mahir kəşfiyyatçı və əks-kəşfiyyatçı olduğu aşkar görünür. O vaxtlar Naxçıvan da SSRİ-nin Ukrayna və Belorusiya kimi strateji məkanı sayılırdı. Çünki mürəkkəb və ziddiyyətli siyasəti olan İranın ərəzisi Amerikanın və Hitler Almaniyasının casus kəşfiyyatçıları ilə dolu idi. Buna görə də Naxçıvanda sınaqlardan bacarıqla çıxan gənc kəşfiyyatçı Heydər Əliyevə çox böyük ehtiyac duyulurdu. Təşəbbüskar, yenilikləri sevmə, prinsipial, qətiyyətli, hərtərəfli savadlı Hədar Əliyevin məharətini Moskvada oturan çəkistlər gördülər. O, azərbaycan-

lı olduğu üçün paxıllığını çəkənlər tapılsa da, öünə sədd çəkmə bilmirdilər. Ona böyük ehtiyacları vardı. Naxçıvan mühüm sərhədayı diyar olduğundan Heydər Əliyevi birbaşa əks-kəşfiyyat bölməsinə əməliyyat müvəkkili vəzifəsinə götürdülər.

Dahi rəhbər Heydər Əliyev özünün tarixi nitqində fəaliyyətinin qıscaq sxemini təsvir etmişdir. Casaratlı demək olar ki, bu parlaq nitq müstəqil Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik orqanlarının gənc əməkdaşlarının həvəslə öyrəndikləri çox vacib bir mənbədir. Heydər Əliyev həmin götrüşdə demişdir: “Uzun fasilədən sonra mənim üçün gənclik illərindən başlayaraq çox əziz və maraqlı bir peşə – dövlət təhlükəsizliyi ilə məşğul olan orqanın işçiləri ilə bir daha görüşməyimdən çox məmnunam”.

Heydər Əliyev 1969-cu ildən partiya işində çalışanda, 1982-ci ildən sonra Moskvada, Kremldə yüksək vəzifədə olduğu vaxtlarda Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarına həmişə hamilik etmişdir. Müstəqil Azərbaycanın Prezidenti olduğu illərdə də biliyini və bacarağını bu sahədən əsirgəməmişdir. Bu gün inam və qürurla deyə bilərik ki, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat üzrə məxsusi bir Heydər Əliyev məktəbi var. Özünün dediği kimi: “Bunlar tarixin səhifələridir, heç kəs tarixin səhifələrini dəyişdirə bilməz”.

Heydər Əliyev 4 ixtisas üzrə təhsil almışdır. Hərtərəfli biliyi və fəhmi ilə, həmçinin DTK-da öyrəndikləri və siyasi qətiyyəti ilə Müstəqil Azərbaycanı üzlədiyi təhlükələrdən layiqincə qorumuşdur. O, DTK-da işlədiyi illərdə bu mühüm orqanda milli kadrların çox olmasına çalışmış və buna nail olmuşdur. Heydər Əliyev istəyirdi ki, xalq görsün və anınsın ki, DTK dövlət mənafeyinə ziyan gətirməməklə, milli maraqları şərəflə qoruyur.

Heydər Əliyev DTK-da işlədiyi illərdə birbaşa onun rəhbərliyi ilə keçirilən “Ala-göz”, “Duel”, “Duqlas”, “Naturalist”, “Radist” və digər əməliyyatlar haqqında bəzi mənbələrdə, az da olsa, məlumatlar vardır. Çünki hələ də məxfiliklər saxlanılmaqdadır. Bu yaxınlarda akademik R.Hüseynov “İran gəmisinin Bakı macəraları” adlı maraqlı məqaləsində belə əməliyyatlardan birindən ətraflı söhbət açmışdır. Digər müəlliflərin də ildönümü ilə bağlı yazılarında Heydər Əliyevin bilavasitə apardığı mühüm əməliyyatların bəzilərini haqqında azacıq da olsa, məlumatlara rast gəlinir. Heydər Əliyevin DTK-da fəaliyyəti son dərəcə unikallığı ilə seçilir. Nə vaxtsa DTK-nın tarixi dərinədən yazılsa, bu unikalığı hər bir azərbaycanlı apaydın görəcək.

Əsrlər ötüb keçəcək və hər gələcək yüzillikdə azərbaycanlılar böyük siyasi xadim və kəşfiyyatçı Heydər Əliyevi ürəkdən sevecəklər.

Musa QULİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru